

monarchia időszakára. Ezt támasztják alá a kortárs vallomások is. A magyar zsidó elit rendkívül lelkesedett a magyar kultúra ügyéért, egész Európára nézve egyedülálló és példaértékű toleráns és felvilágosult eszmeisége miatt.

Gluck épp az optimista narratívák miatt komoly fenntartásokkal kezeli a témát. Aggodalmait a visszatekintő történelmi pozíció meglétével és a források természetével magyarázza. A források kapcsán maga is beismeri: műve megírásakor nem a polgári rend vagy a zsidó vallásos elit megmaradt dokumentumait használta fel: kötete gerincét a populáris kultúra forrásai alkotják.

A fejezetek főszereplői félbohém újságírók, humoristák, orfeumkomponisták és kabarészerzők, akik elmarasztaló véleményt formáltak meg saját társadalmukról. Ebben a könyvben ez kiemelt szerepet kap, mivel a későbbi történétírók ezt a kritikus látásmódot előszeretettel hagyták figyelmen kívül munkájuk során.

A zsidó Budapest tágabb értelemben vett igazsága az egységesség hiánya. A várost a korban inkább a kibékíthetetlen ellentétek egymással való szembekerülése jellemezte, amely sok esetben a viták kétes kimenetelét is magában hordozta. Ebben a világban szembenézett egymással optimizmus és szorongás, rendpárti simulékonyosság és felforgatás, bizonyosság és kétegy, illetve mély kötődés és mellőzöttség. Ez lehet az oka annak, hogy a történészek komoly vitákat folytatnak azzal kapcsolatban, vajon hogyan is kellene tudományos szempontból vizsgálni a zsidóság történetét. A korszak egyik neves kutatója elismeri, hogy mivel ez a történet tele van paradoxonokkal és szakadásokkal, ezért jelenleg csak narratív hipotézis formájában lehet beszélni róla.

Mary Gluck munkája alapján világossá válik, hogy a zsidóság története nehezen vagy egyáltalán nem érthető kizárólag politikai vagy csak ideológiai nézőpontból szemlélve. A kötet végcélja éppen ezért nem a téma korábbi értelmezéseinek további boncolgatása, hanem új kulturális és szimbolikus tér nyitása a kelet-európai zsidóság történetének ismertetéséhez.

Baliga Violetta Lilla

AZ ELSŐ BÉCSI DÖNTÉS OKMÁNYTÁRA

Diplomáciai iratok 1938. augusztus – 1939. június

Szerk. Szarka László – Sallai Gergely – Fedinec Csilla
MTA BTK Történettudományi Intézet, Bp. 2017. 720 oldal

Az első bécsi döntés máig központi szerepet foglal el a magyar–szlovák történelmi vitákban, s egyben máig heves reakciókat vált ki a két nemzet közbeszédében. Az immár közel 80 éve történtek jól példázzák azt, hogyan lehet ugyanarról a kérdésről két egymástól merőben eltérő történetet úgy elmesélni, hogy a tényanyag ugyan közös, de a nézőpont, a hangsúlyok, a fogalomhasználat jelentős mértékben eltér egymástól. Míg a magyar fél a „visszacsatolás”, a szlovák kollégák a „megszállás” szóval prejudikálnak, míg mi a döntés utáni népszerűírás nemzetiségi adatait abszolutizáljuk, a szlovák kollégák az 1930-a népszámlálással teszik ugyanazt, s míg a mi hangsúlyaink az új államhatárok etnikai jellegét, addig a szlovákoké a döntéshozók fasiszta mivoltát domborítják ki.

Ilyen esetekben talán még az átlagosnál is fontosabbnak tűnik, hogy a történész egy lépést hátralepjen, s a forrásokat hagyja beszélni és érvelni. Már ha van, aki hajlandó azokat értelmezni, hiszen a mai világ leginkább arról szól, hogy mind a politika, mind a kereskedelem kész tartalmakat sugároz felénk, azt jelezve, hogy a gondolkodás nem a mi feladatunk. Persze forráskiadványokat készíteni amúgy is meglehetősen hálátlan feladat. Népszerűséget nem nagyon lehet vele szerezni, hiszen az ilyen kiadványok iránt – valljuk be – minimális

a kereslet. A szűk szakmán kívül (akik úgyis megkapják a szerzőktől) mások nem nagyon veszik a fáradságot, hogy eredeti dokumentumok szövegeit böngésszék. Másrészt egy-egy okmánytár összeállítása alkalomadtán nagyobb energiáfordítást igényel, mint egy-egy monográfia megírása. Hiszen egy ilyen kötet elkészítése nem csupán sok-sok levéltárban eltöltött hetet igényel, de a források gondos feldolgozását, válogatását, lábjegyzetelését, amely bizony időigényes feladat. Ráadásul a forráskiadás a kiadó számára sem nagy üzlet, és mivel az ilyen kiadványok csak a legkritikább esetben érik el a társadalmi érdeklődés ingerküszöbét, a hírértékük is alacsony.

Ezért különösen pozitív, hogy az Intézet által a Magyar Történelmi Emlékek című sorozatban az utóbbi 5 év alatt összesen kiadott több mint 60 kötetből 17 (!) okmánytár jellegű kiadvány.

Ebből a 17-ből az utolsó a jelen írás témáját képező *Az első bécsi döntés okmánytára. Diplomáciai iratok 1938. augusztus – 1939 június* címet viselő kötet, amelynek megjelenése – nyugodtan mondhatjuk – egy régi adósság törlesztése, hiszen a források gyűjtése már valamikor a 2000-es évek elején megkezdődött. Arról azonban, hogy miért késett ennyit a megjelenés, csak találgathatunk. Mindenesetre épp itt volt az ideje, hogy a magyar olvasó is kezébe vehesse az első bécsi döntés okmánytárát, hiszen a szlovák kollégák Deák Ladislav szerkesztésében az évezred első éveiben egy háromkötetes kiadványban (Viedenská arbitráž. 2. november 1938. Dokumenty I–III. Martin 2002–2005.) már megjelentették a két nemzet történetében oly fontos szerepet játszó esemény forrásait. Persze a történetírás nem versenyfutás, de a kiegyensúlyozott szakmai vita már nagyon igényelte azt, hogy végre a téma magyar szempontú gyűjteménye is napvilágot lásson. Még akkor is, ha a most kiadott okmánytár egyáltalán nem feleselni akar a szlovákkal, sőt attól meglehetősen eltérő szerkesztői koncepció alapján készült. De erről majd később.

Az első bécsi döntésnek több olvasata és több megközelítési útja lehet. Ezek közül az egyik nyilvánvalóan az, amely a bécsi döntést egy tisztán és alapvetően nemzetközi jogi aktusként fogja fel, s így kizárólag a diplomáciatörténet felől közelít ahhoz. A bécsi döntésre azonban nézhetünk olyan eseményként is, amely szervesen illeszkedett a csehszlovák belpolitika nemzetiségi vonatkozású eseménysorába, és így vizsgálhatjuk azt a csehszlovák nemzetiségi politika és szlovákiai magyar közösség koordinátarendszerében is. Magam azt gondolom, hogy mindkét megközelítésnek van tudományos legitimitása, miközben teljes képet csak a két szempontrendszer egymásra vetítése adhat.

Ebből a szempontból a most vizsgált kötet szerkesztői semmiképpen sem törekedtek a komplexitásra, hiszen a kötet hangsúlyai egyértelműen a diplomáciatörténeten vannak, miközben a csehszlovák belpolitika vagy a szlovákiai magyar közösség törekvései csupán mellékszálként – vagy még úgy sem – jelennek meg benne. Választásukat ugyan a kötet alcíme is jelzi, s ha az olvasó el is fogadja azt, azért marad benne egy adagnyi hiányérzet. Főként azért, mivel a már említett háromkötetes szlovák forrásgyűjtemény mintha a források szélesebb spektrumára építené azt a képet, amelyet fel akar rajzolni. Persze az is igaz, hogy miközben a jelen kötet bevallottan kevesebbet akar markolni, azt mindenképpen alaposabban és szakmailag korrektebben teszi, mint a meglehetősen erős preconcepciók alapján összeállított szlovák gyűjtemény tette.

A kötet szerkezete világos és átlátható: a kronologikus elv szerint hat nagyobb fejezetbe sorolt forrásokat a téma alapvetéseit összefoglaló és a téma feldolgozottságát is tárgyaló bevezető tanulmány előz meg. A felületes szemlélő számára a bevezető tanulmány itt-ott talán túlságosan is amolyan „biztonsági futamnak” tűnhet, amelyben kevés újdonságra lel, ám ez csak a látszat. Mint általában a hasonló kiadványoknál lenni szokott, a történetész munka súlypontjai ennél a kötetnél is jórészt a lábjegyzetekre estek, amelyekben a szerkesztők nem csupán apró kiegészítéseket helyeztek el, de mélyebb összefüggéseket tárnak fel vagy éppen

eddig ismeretlen szereplők életútjait mutatják be. Persze a lábjegyzeteket nehéz egységes szöveggé válogatni, de – azok számára, akik új ismeretekre vágynak – mindenképpen ajánlatos megpróbálni.

A kötetbe besorolt 260 dokumentum az 1938. augusztus 3-tól 1939. június 20-ig terjedő időszakot dokumentálja. Nem egészen egy évet, amely alatt alapjaiban változott meg térségünk: a masaryki demokrácia vereséget szenvedett, Csehszlovákiának először a határai módosultak, majd a belső berendezkedése is, végül maga a Csehszlovák állam is megszűnt. Ez alatt az egy év alatt történt a müncheni és az első bécsi döntés, lett önálló állam Szlovákia, zajlott az úgynevezett kis háború, elfogadták Magyarországon a második zsidótörvényt stb.

A diplomáciatörténeti megközelítés szempontjából az 1938. augusztus 3-ai kezdett logikus választásnak tűnik, hiszen aznap érkezett meg Prágába a London által „investigator” és „mediator” jelzőkkel illetett Walter Runciman, akinek a közvetítői missziója révén a szudétánémet válság a korábnál erőteljesebb nemzetközi dimenziót nyert. A Runciman-misszió azonban a magyar kérdés szempontjából is rendkívül fontos volt, hiszen az angol politikus és az Egyesült Magyar Párt vezetői között lezajlott találkozók révén az addig mellőzött Dél-Szlovákia problémája is a nemzetközi diplomácia látkörébe került. Az pedig még fontosabb, hogy részben Runciman hatására cseréltek Esterházyék (nyilvánvalóan Budapesttel összhangban) stratégiát, s váltotta fel programjukban Szlovákia autonómiáját a magyar lakta Dél-Szlovákia autonómiájának követelése, vagyis ekkor történt meg az igazodás a szudétánémet kérdés logikájához, amelynek a farvizén haladva jutott el végül a szlovákiai magyarok kérdése az első bécsi döntésig. A kötet első fejezete, amely 51 dokumentumot tartalmaz, az augusztus 3-tól a müncheni egyezményig tartó időszakot mutatja be, amelyet a müncheni válság időszakának is szokás nevezni.

A második fejezet egy rövid, de annál töményebb időszak krónikája, október első tíz napjáé, amikor lezajlott Magyarország és Csehszlovákia között a komáromi tárgyalások előkészülete. Az ide besorolt 49 dokumentumból ugyan alapvetően ezt a folyamatot ismerhetjük meg, de képet kaphatunk közben arról is, milyen volt az európai hatalmak hozzáállása a versailles-i határok, pontosabban a magyar–csehszlovák határ módosításához.

A harmadik fejezet 39 kötetbe sorolt forrása magát a komáromi tárgyalásokat dokumentálja ugyanazzal az alapossággal, amely már az előző fejezetet is jellemezte. Ami viszont ezt a részt a többitől kicsit megkülönbözteti, az a csehszlovák eredetű források nagy száma. A kötetbe ugyanis a magyar források mellé alapvetően angol, francia, német, orosz (eredeti) nyelvű dokumentumok kerültek, de csehszlovák források csupán elvétve. Amit feltehetően azzal lehet indokolni, hogy a cseh és szlovák források többsége pozsonyi és prágai kiadványokban már elérhető. A komáromi tárgyalásokkal kapcsolatos részben viszont a források több mint felét a csehből és szlovákból fordított anyagok, elsősorban a komáromi tárgyalások jegyzőkönyvei teszik ki. Nagyon helyesen, hiszen az események dokumentálása ezt kívánja meg. Ám pontosan ez a mozzanat igazolja, hogy talán más fejezetek esetében is hasznos lett volna nagyobb mértékben bevonni a csehszlovák forrásokat. Akár a Deák-féle kiadványból, vagy például a komáromi tárgyalások kapcsán a korszak szlovák–német diplomáciai kapcsolatait feltáró kötetből („Tretia ríša” a vznik Slovenského štátu. Dokumenty I. Značky: Michal Schvarc – Martin Holák – David Schriff. Bratislava 2008.), amely – feltételezhetően – ismeretlen a szélesebb és szűkebben vett magyar szakmai közönség előtt.

A negyedik fejezet a komáromi tárgyalásoktól az október 22-ig tartó időszakban zajló diplomáciai egyeztetéseket és háttértárgyalásokat dokumentálja, míg az ötödik fejezet magának az első bécsi döntés előkészítésének és a döntés utáni nemzetközi visszhangnak a forrásait tartalmazza. Az utolsó, hatodik fejezet azt mutatja be, hogy a bécsi döntés története korántsem zárult le az érintett területek megszállásával, hiszen a pontos határkijelölés, s a területátadásból származó mindenféle kérdés megoldása annak a kétoldalú bizottságnak volt

a feladata, amely november második felében kezdte meg munkáját. Ebben a fejezetben található meg a Kárpátalja 1939 márciusi elfoglalásával kapcsolatos dokumentumok is.

Az, hogy mi került be *Az első bécsi döntés okmánytárába* egy kényszerű, de feltehetően szükséges kompromisszum eredménye. A kötet szerkesztői ugyanis jól mérték fel, hogy a téma átfogó jellegű bemutatására egyetlen kötetben lehetetlen vállalkozni, s egy többkötetes dokumentumgyűjtemény elkészítése pedig újabb és újabb éveket jelenthetett volna. Ezért maradt ki a kötetből a bécsi döntést megelőző belső csehszlovákiai és ezen belül is a szlovákiai magyarság korbéli törekvéseit bemutató forrásanyag is. Enélkül azonban maradt a szikár diplomáciatörténeti megközelítés, bár itt-ott következtetlennül alkalmazva ezt a szűkített nézőpontot. Míg például a telepésekkel kapcsolatos diplomáciai anyagok nem kerültek besorolásra, addig néhány a fenti szempontrendszerbe nem illő dokumentum (például Kozma Miklós naplójának egy részlete) mégis szerepel.

A kötetben – a gondos szakmai munkának köszönhetően – tárgyi hibát csak nagyon alapos olvasással lehet felfedezni. A kevés ilyen egyikének véljük a 141. számú dokumentum 3. lábjegyzetének tartalmát, amelyben a szerkesztők azt a véleményüket fogalmazták meg, hogy a komáromi tárgyalások során előterjesztett magyar követelések Pozsonyt nem érintették. Csakhogy ez tévedés, hiszen a Kányáék által előterjesztett követelések, a minisztertanács október 8-i ülésének döntésével összhangban, az 1910-ben magyar többségű területeken felül a Pozsonyra való ígényt is tartalmazták. Az persze más kérdés, hogy Pozsony megszerzéséhez eleve kevés reményt fűztek, s látva a szlovák fél merevségét ennek a követelésnek a hangsúlyozásától gyorsan el is álltak.

A fentiekén kívül a kötetnek van még néhány további „elvárható” és a „szokásosat is meghaladó” pozitívuma. Az elvárhatók közé tartozik a szakirodalom-jegyzék, illetve helységnévmutató mellett a mintegy 300 tételt tartalmazó annotált személynévmutató. Plusz teljesítményként és az olvasók felé tett nagyvonalú gesztusként kell viszont értékelnünk a kötethez mellékelte DVD-t, amely a Kiegészítő levéltári és térképi források az első bécsi döntés történetéhez címet viseli, s amely 43 korabeli térképet és 70 további dokumentumot tartalmaz. Csupa olyan anyagot, amelyek a terjedelmi és válogatási okokból nem kerülhettek ugyan be a kötetbe, de amelyek újabb szempontokkal bővítik azt, s segítik a kötetbe sorolt dokumentumok értelmezését. A DVD-melléklet akár önálló életet is élhet.

Összességében elmondható, hogy ha elfogadjuk a válogatás szempontjait, akkor egy gondosan megszerkesztett, alapos és kiváló színvonalú kötetről van szó, amely mind a szakma, mind pedig a szélesebb olvasóközönség számára számos meglepetést és új ismeretanyagot tartalmaz. Megérte rá várni.

Simon Attila

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

B. Szabó János PhD, tudományos munkatárs
Budapesti Történeti Múzeum, Budapest

Bagi Dániel az MTA doktora, egyetemi tanár
PTE BTK Történettudományi Intézet, Pécs

Baliga Violetta Lilla könyvtáros
MTA Könyvtár és Információs Központ, Budapest

Bollók Ádám PhD, tudományos munkatárs
MTA BTK Régészeti Intézet, Budapest

Csákó Judit PhD, tudományos segédmunkatárs
MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest

H. Németh István PhD, főosztályvezető
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest

Horváth Gergely Krisztián PhD, tudományos főmunkatárs
MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest

Jiří Januška PhD, egyetemi adjunktus
Katedra středoevropských studií Filozofické fakulty Univerzity Karlovy,
Praha

Keglevich Kristóf PhD, középiskolai tanár
Budapesti Fazekas Mihály Gimnázium, Budapest

Mihalik Béla Vilmos, tudományos munkatárs
MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest

Nagy Levente PhD, egyetemi docens
ELTE BTK Romanisztikai Intézet, Budapest

Petr Piša, tudományos segédmunkatárs
Ústav pro českou literaturu Akademie věd České republiky, Praha

Reisz T. Csaba PhD, c. főigazgató, főlevéltáros
Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest

Romsics Gergely PhD, tudományos főmunkatárs
MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest

Simon Attila PhD, egyetemi docens
Selye János Egyetem Történelem Tanszék, Komárom

E szám írásai a szerzők jóváhagyásával
megjelennek a Századok internetes felületén és adatbázisában.

CONTENTS

TRADITIONAL SOURCES – NEW INTERPRETATIONS

- János B. Szabó – Ádám Bollók*: The “Savar–Turk Folder”. 9th-century Migrations
in the East European Steppe Region in the Light of 16th-17th-Century
Parallel Phenomena 479
- Judit Csákó*: Gracious Queen or *a Viper Full of the Venom of Malice?*
Remarks on the Chronicle Portrait of Queen Gisela of Bavaria 543
- Dániel Bagi*: The Lion, the Eagle, the Donkey and the True Master.
The Circumstances of the Composition of Heinrich of Mügeln’s
Two Hungarian Chronicles 591

PAPERS

- Levente Nagy*: Calvinist and/or Catholic Union. The Situation of the Reformation
among the Transylvanian Romanians in the late 17th Century 623
- Jiří Januška – Petr Piša*: The Establishment, Activities and Closing of the First Hungarian
Department at the University of Prague in the 1850s..... 651

WORKSHOP

- Gergely Romsics*: The Taxonomy of a Cult. Reflections on the “The Cult of Horthy,
1919–1944” by Dávid Turbucz 671

CHRONICLE

- Csaba Reisz T.*: History at a Single Click? Traditional Source Publications and/or
Archival Databases 685

BOOK REVIEWS

- Földváry Miklós István*: Egy úzus születése. A Chartvirgus-pontifikále és a magyarországi liturgia megalkotása a XI. században (*Kristóf Keglevich*) 695
- Gabriele Haug-Moritz (szerk.): Verfassungsgeschichte des Alten Reiches (*István H. Németh*) 698
- Hermann István*: A Veszprémi Egyházmegye igazgatása a 18. században, 1700–1777 (*Béla Vilmos Mihalik*) 700
- Koncz Pál*: Papírmivesség és könyvművészet Veszprém megyében a 18–20. században (*Gergely Krisztián Horváth*) 703
- Mary Gluck*: A láthatatlan zsidó Budapest (*Violetta Lilla Baliga*) 706
- Szarka László – Sallai Gergely – Fedinec Csilla (szerk.): Az első bécsi döntés okmánytára. Diplomáciai iratok 1938. augusztus – 1939. június (*Attila Simon*) 709
- AUTHORS OF THIS ISSUE 713